

MAREK KORNAT

RUSIJA IR BOLŠEVIZMAS
MARIANO ZDZIECHOWSKIO POŽIŪRIU

Iš tarpukario Lenkijos intelektualų daugiausiai dėmesio sovietinei Rusijai skyrė Marianas Zdziechowski¹. Nėra abejonės, kad jo istorinėje mintyje bolševizmo problema užėmė pagrindinę vietą – tokią svarbią, kad be šių dalykų aptarimo neįmanoma suprasti šio mąstytojo kultūros filosofijos prielaidų. Savo sovietologinių pažiūrų Zdziechowski niekada sistemingai neišdėstė jokiam atskirame veikale. Tačiau kone kiekviename savo tarpukario laikų pasisakyme vis primindavo bolševizmo problemą, dažnai kartodamas svarbias mintis savo įtaigia kalba. Jo „grumtynės su Rusija“ truko nuo to laiko, kai, vadovaujamas prof. Stanislovo Tarnowskio, Krokuvos Jogailos universitete rengė savo disertaciją „Mesianistai ir slavofilai“ (1887 m.), ir iki pat savo mirties, įvykusios metai prieš baisaus karo pradžią, kuris galutinai sugriovė jo pasaulį². Tad ir jo darbuose sklidę bolševizmo problematikos apmąstymai yra tų pačių „grumtynių su Rusija“ tęsinys.

Nuo pat pradžių, t. y. nuo to laiko, kai Vilniuje buvo įsteigtas Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas, Marianas Zdziechowski dėstė šio instituto Politinių mokslų mokykloje, kartu eidamas ir visuotinės literatūros

¹ Pastaruoju metu Lenkijoje pasirodė dvi monografijos, skirtos Mariano Zdziechowskio idėjoms: Zbigniew Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938* (Gdańsk, 2006) ir Witold Wasilewski, *Marian Zdziechowski wobec myśli rosyjskiej XIX i XX wieku* (Warszawa, 2005). Anksčiau man jau teko tirti Zdziechowskio požiūrį į bolševizmą studijoje apie Lenkijos sovietologinės minties ištakas. Žr.: Marek Kornat, *Bolszewizm–totalitaryzm–rewolucja–Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Kraków, 2003 (VII skyrius).

² Žr.: Z. Opacki, „Mariana Zdziechowskiego zmagania z Rosją“, in: *Polacy i Rosjanie. Poliaci i Ruskijskie. Materiały z konferencji „Polska – Rosja. Rola polskich powstań narodowych w kształtowaniu wzajemnych wyobrażeń“*. Warszawa, Płock, 14–17 maja 1998 r., redagavo T. Epsztein, Warszawa, 2000, p. 181–194.

profesoriaus pareigas Stepono Batoro universiteto humanitarinių mokslų fakultete. Ten skaitytų paskaitų konspektai ir pastabos išliko Vilniaus universiteto Rankraščių skyriaus rinkiniuose. Dauguma jų datuojami 1930–1932 m. Institute dėstė XIX a. Rusijos intelektualinę istoriją. Šiose paskaitose nagrinėjo vakariečių (zapadnikų) ir populistų (narodnikų) problematiką bei terorizmo genezės problemą. Zdziechowski taip pat skaitė paskaitas apie Rusijos monarchijos krizę ir 1917 m. revoliucijos genezę³. Iš dokumentacijos aiškėja, jog jis savo paskaitas didžiąja dalimi grindė jam puikiai žinomu Jano Kucharzewskio septynių tomų veikalu „Nuo baltojo link raudonojo carizmo“⁴. Čia reikia pabrėžti iš esmės pozityvią, nors ir turinčią tam tikrų išlygų, Zdziechowskio laikyseną Kucharzewskio teiginių atžvilgiu.

Bolševizmo problema rūpėjo Zdziechowskiui kaip pagrindinė jo gyvenamo meto problema. Jau 1920 m., tuo metu, kai dar vyko lenkų ir sovietų karas, pasirodė viena reikšmingiausių jo knygų – „Rusų įtakos lenko dvasiai“⁵. Šią knygą sudaro keturios atskiros studijos, tarp kurių yra ir itin svarbūs apmąstymai apie Nikolajų Berdiajevą (*Rusų dvasios antinomijos*). Jau šiame veikalė aptinkame nemažai svarbių ir vėliau išplėtotų minčių. Autorius čia suformulavo esminę rusiškojo revoliucinio „maksimalizmo“ koncepciją, maksimalizmo, iš kurio ilgainiui turėjo išaugti bolševizmas. Ir vėliau Zdziechowski visą laiką liko analitikas, tyręs „rusų įtakos lenko dvasiai“⁶. 1923 m. Zdziechowski sukūrė nepaprastai svarbų studijų tomą – „Europa, Rusija, Azija“⁷. Po dešimties metų (1934 m.) Zdziechowski paskelbė dar vieną knygą, skirtą bolševizmo problematikai – „Nuo Peterburgo

³ Prof. dr. Mariano Zdziechowskio rašytinis palikimas (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, fondas Nr. 33): konspektai paskaitų, skaitytų Rytų Europos mokslinio tyrimo institute 1930–1936 m. Jų pavadinimas „Religija ir socialinės bei politinės minties Rusijoje raida“ (f. 33–145). Paskaitų, skaitytų 1920–1921 m. Stepono Batoro universitete, konspektai. Jų pavadinimas: „Naujųjų laikų kultūros pagrindai“ (f. 33–105). Paskaitų apie Rusijos politinę raidą 1904–1905 m. ir 1912–1914 m. konspektai. Rusijos intelektualinės istorijos XIX a. (zapadnikų ir narodnikų srovės) apmąstymai, susiję su teroro genezės problema; taip pat ir paskaitos apie Rusijos monarchijos krizę ir bolševikų revoliucijos genezę konspektai (nebaigti) (f. 33 – 194, sąs. 1–5, p. 203). Tarpukario metų korespondencija (su Vaclavu Lednickiu, f. 33 – 535).

⁴ J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, Warszawa, 1922–1935, t. 1–7.

⁵ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na polską duszę*, Warszawa, 1920.

⁶ Plg. M. Zdziechowski, „Wpływy rosyjskie na polską duszę“, in: *idem, Wybór pism*, Kraków, 1993, p. 483–515 [pirmąkart visas tekstas paskelbtas 1920 m.].

⁷ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, Warszawa, 1922 [naudojamės antruoju šios knygos leidimu, Wilno, 1923].

iki Leningrado⁸. Dar ne kartą Zdziechowski vis įvairiomis progomis grįždavo prie „naujosios Rusijos“ ir bolševizmo problematikos: išspausdintose kalbose iš rektoriavimo metų Stepono Batoro universitete (1925–1927 m.)⁹, knygoje apie Chateaubriand'ą¹⁰ ir Napoleoną III¹¹, esė „Apie žiaurumą“¹², Vilniaus universitete skaitytose paskaitose iš Europos literatūros istorijos, galiausiai daugybėje esė ir straipsnių¹³. Zdziechowskio apmąstymų apie dvasinę Europos būklę baigiamuoju akordu galima laikyti knygas: „Baigties akivaizdoje“ ir „Ateities šmėkla“¹⁴. Vienas paskutinių priešmirtinių jo pasisakymų buvo Poznanėje (Eucharistiniame kongrese) skaitytas pranešimas „Dvasinė laikysena kovoje prieš bolševizmą“¹⁵. Bolševizmo fenomeno analizė sudarė jo pesimistinės istorijos filosofijos branduolį.

Norint suvokti Zdziechowskio pažiūras, ypač svarbus vaidmuo tenka jo straipsniui „Religijos problema Rusijoje“, kuris buvo paskelbtas 1934 m. leidinyje „Przegląd Filozoficzny“¹⁶. Tai polemintis straipsnis, kuriame aptariamos mintys Bogumiło Jasinowskio; jo knyga „Rytų krikščionybė ir Rusija Rytų ir Vakarų civilizacijos pradmenų kontekste“ sukėlė daug komentarų ir savo diskusiniu pobūdžiu inspiravo tolesnes išvalgas¹⁷. Tai nepaprastai subtilus Zdziechowskio pažiūrų išdėstymas, kuriame stengiamasi rasti atsakymą į klausimą, ko „rusiška“ esama bolševizme¹⁸.

⁸ M. Zdziechowski, *Od Petersburga do Leningrada* [sic!], Warszawa, 1934.

⁹ M. Zdziechowski, *Walka o duszę młodzieży. Z czasów rektorstwa*, Wilno, 1927.

¹⁰ M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Napoleon*, Wilno, 1932; *idem*, *Chateaubriand i Burbonowie*, Wilno, 1934.

¹¹ M. Zdziechowski, *Napoleon III. Szkice z dziejów jego życia i pracy*, Kraków, 1931.

¹² M. Zdziechowski, „O okrucieństwie“, Kraków, 1928 [spausdintas laikraštysje *Przegląd Współczesny*, 1928 m.].

¹³ M. Zdziechowski, „Wychowanie i religia“, *Nasza Przyszłość*, t. XXV, 1932.

¹⁴ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937; taip pat: *idem*, „Widmo przyszłości“, in: *idem*, *Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne*, Wilno, 1939, p. 227–332.

¹⁵ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki z bolszewizmem*, in: *idem*, *Wybór pism*, Kraków, 1993, p. 515–527 [straipsnis paskelbtas rinkinyje *Od Petersburga do Leningrada*, p. 73–84].

¹⁶ M. Zdziechowski, „Problem religijny w Rosji (Z powodu książki prof. B. Jasinowskiego)“, *Przegląd Filozoficzny*, sąs. 3, 1934, p. 182–199.

¹⁷ *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno, 1933 (II leidimas, parengė M. Kornat, Kraków, 2002).

¹⁸ Gaila, kad šio teksto reikšmės kol kas nėra įvertinę net ir tyrėjai.

Žinome, kad 1861 m. Baltarusijoje, Novosiolkuose, gimusio autoriaus jaunystė prabėgo Rusijos valdžios eskaluojamo posukiliminio persekiojimo atmosferoje, kai Lietuvoje šeimininkavo gubernatorius Muravjovas, rusams Lietuvoje 1864 m. numalšinus sausio sukilimą. Knygoje „Rusų įtakos lenko dvasiai“ jis iš naujo aptarė rusifikacijos problemas. Rusifikatorių tikslus atskleidė cituodamas Juliano Klaczko veikalą „Du kancleriai“: „perlydyti sielą, priversti žmogų pakeisti savo prigimtį, asmenybę, lytį – štai rusų idėja, štai rusų sistema Lenkijoje“¹⁹. Veikiausiai tokia jaunystės patirtis paveikė jo biografiją, suformavo jo asmenybę. Nors būsimasis „Mesianistų ir slavofilų“ autorius augo posukiliminių represijų atmosferoje ir ši patirtis padarė stiprią įtaką jo biografijai, vis dėlto jis daugelį sykių stoji prieš piktnaudžiavimą lyginant abu – carizmo ir Sovietų Sąjungos – režimus.

Zdziechowski buvo ne tik iškilus idėjų istorikas, supažindinęs lenkus su didžiais XIX a. Rusijos intelektualinės kultūros laimėjimais, bet ir įžvalgus Rusijos politinės kultūros ir minties analitikas. Čia reikia pabrėžti, kad jis disponavo puikiomis idėjų istoriko ir kultūros teoretiko darbo priemonėmis. Jo formuluojamose koncepcijose gausu originalių minčių. Jis mirė 1938 m. spalio 5 d., taigi prieš Antrąjį pasaulinį karą. Dėl šios priežasties šio karo įvykiai, pirmiausiai nacių ir sovietų suartėjimas, vainikuotas 1939 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribbentropo paktu, bei Lenkijos ir Baltijos tautų tragedija, jau netapo jo komentarų tema. Vis dėlto verta atsiminti, kad Zdziechowski įdėmiai tyrė abiejų ideologinių sistemų panašumus ir šis klausimas buvo viena paskutinių jo dėmesį absorbavusių problemų, nors jis iš esmės ir nevartojo tokių mums šiandien įprastų sąvokų kaip „totalitarizmas“ ir „totalizmas“²⁰.

Zdziechowskio pažiūrų sistemoje svarbiausią vietą užėmė naujųjų laikų pramoninės civilizacijos kritika. Ir kaip tik šioje kritikoje reikia ieškoti rakto jo mintims bolševizmo tema. Kaip ir visi Europos konservatyviosios minties atstovai, „Ateities šmėklos“ autorius Europą griaujančios krizės priežastimis laikė proto emancipaciją, europinio racionalizmo atsiradimą

¹⁹ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków, 1920, p. V. Žr. taip pat: Julian Klaczko, *Dwaj kanclerze. Gorczakow i Bismarck*, Kraków, 1905.

²⁰ Dėl to, kad socialiniai mokslai Lenkijoje buvo vokiečių mokslo įtakoje, labiau naudotasi terminu „totalizmas“ (kilusiu iš vokiečių k. žodžio *Totalismus*) nei sąvoka „totalitarizmas“, kuris Lenkiją pasiekdavo iš Italijos.

ir genezę, tradicijų įtakos naujųjų laikų Europos visuomenių gyvenimui nusilpimą ir svarbiausia išplitusį dechristianizacijos procesą. Jis argumentavo: „Renesanso klaida buvo ta, kad jis žmogų pripažino visatos centru, o dėl to vėliau įvyko žmogaus atitrūkimas nuo Dievo, laipsniškas vadavimasis iš religijos pančių <...>“ „Nebūtų sunku nužymėti visus etapus, kuriais vyko smukimas nuo humanistų entuziazmo, nuo triumfališko tikėjimo į begalines žmogaus jėgas iki šių dienų būklės <...>“²¹

„Baigties akivaizdoje“ autorius pateikia argumentų, jog Vakarų Europos kultūroje nyksta objektyvios tiesos suvokimas ir į filosofiją braunasi reliatyvizmas. Tokie procesai žmonių visuomenę paversia įrankiu, kuris pats nustatinėsias moralės kriterijus ir spęsiąs, kas yra gėris ir tiesa²². Vėliau tokios mintys bus artimos Hannai Arendt²³. Savo raštuose Zdziechowski akcentavo fundamentalią religinio veiksnio reikšmę istorijoje ir visuomenės gyvenime. Šiuo požiūriu jo mintys sutampa su koncepcijomis, kurias kūrė, sakysim, Ericas Voegelinas ar Arnoldas Toynbee's. Zdziechowski nuomone, progresuojanti dechristianizacija vedė prie naujųjų laikų visuomenių išsivadavimo iš religijos ir tradicijos įtakos. Apšvietos epocha skelbė žmogaus išvadavimą²⁴. Vis dėlto radikalaus žmogaus išvadavimo projektas, jo skurdo įveikimas pavirto savo paties priešybe ir sukūrė masinio pavergimo sistemas²⁵.

Zdziechowski vartojo „užuomazginio bolševizmo“ (lenk. *prebolszewizm*) sąvoką, kad galėtų aprašyti tas visas revoliucinio maksimalizmo sroves, kurios atsirado naujųjų laikų Europos istorijoje. Šias tendencijas vainikavo bolševizmas, išsigalėjęs Rusijoje. Todėl sovietinė revoliucija buvo ne netikėtas sproginas, bet destruktivių ir ilgalaikių procesų kulminacija.

Zdziechowski nuomone, naujųjų laikų pokyčiai veda prie tragiško „finalo“ – revoliucijos ir bolševizmo. „Masės“, kurių fenomeną stengėsi aprašyti Ortega y Gassetas, yra nepaprastai sunkiai apčiuopiamas reiš-

²¹ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, Wybór pism*, p. 450.

²² Plg. M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Napoleon*, p. X.

²³ Plg. H. Arendt, *O kryzysie w kulturze i jego spolecznej oraz politycznej doniososci*, vertė M. Godyń, *Res Publica*, sąs. 1, 1991, p. 137–156. Taip pat plg. pastabas: E. Bieńkowska, „Mieszkać w historii. Przeszłość. Tradycja. Autorytet“, *Znak*, Nr. 6, 1990, p. 95–104.

²⁴ Žr. M. Zdziechowski, *Konserwatyzm a demokracja*, p. 10.

²⁵ Šiuo požiūriu ypač svarbi apybraiža: M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, Wilno, 1925.

kinys, kurį galima apibrėžti tik neiginiais²⁶. „Masė nėra nei daugybė, nei kokia nors socialinė klasė, nes masę galima rasti visur“, – tvirtino kun. Konstanty Michalski²⁷. Neabejotina, kad konservatyviosios minties tradicijoje masių valdžia prilyginama „daugumos tironijai“²⁸. Zdziechowskio pramoninės civilizacijos kritika padarė įtaką ir bolševizmo vertinimui. Rašydamas apie bolševizmą ir sovietų Rusiją, Zdziechowski kartu suformulavo ir Europos aktualios padėties įvertinimą. Kita vertus, jo požiūris į Rusiją atspindėjo pramoninės civilizacijos kritiką ir tuos kritinius vertinimus, kurie buvo susiję su masių visuomenės funkcionavimu.

Zdziechowskio pradinis taškas buvo tezė, kad į su Prancūzijos revoliucija prasidėjusios epochos dviasią buvo įrašyta demokratijos idėja²⁹. Kiekviena idėja istorijoje sukuria savo prieštarą. Toks yra nepermaldaujamas istorijos dėsnis. Tokio dalyko mokė Alexis de Tocqueville, kurio koncepcijomis žavėjosi Zdziechowski tirdamas Napoleono III laikus³⁰. Todėl daugelio Zdziechowskio išvalgų tema buvo kelias, kuriuo eita nuo Prancūzijos revoliucijos iki bolševizmo. Zdziechowski rašė: „Istorijai vadovauja nepermaldaujamas, geležinis, baisus loginio nuoseklumo dėsnis, dėl kurio nė viena idėja nepasitrauks nuo scenos, kol išsems visą savo turinį, kol eidama nuo vieno savo argumento prie kito pasieks tą ribą, kur taps absurdu“³¹. Laikydamasis šios tezės, Zdziechowski teigė, jog „demokratijos idėja jau išsisėmė, jau tapo absurdu, kuris ją paverčia priešybe pačiai savo esmei“³². Šito įrodymas – Rusijos revoliucija ir bolševizmas.

Revoliucija semiasi jėgų iš beribio utopijų rezervuaro. „Žmogus norėtų veržtis iš laikinosios būties ankštumo, tolyn nuo mažų ir menkų dalykų,

²⁶ Tokiu būdu šį fenomeną bandė aprašyti Elias Canetti. Plg. *idem*, *Masa i władza*, vertė E. Borg ir M. Przybyłowska, įvadą parašė L. Budrecki, Warszawa, 1996.

²⁷ Ks. K. Michalski, „Resurrectio et vita“, *Czas*, Nr. 88, 1933, p. 1.

²⁸ Šioje plotmėje XX a. masių visuomenės kritikai remsis A. Tocquevill'io ir J. S. Mill'io išvalgomis. Plg. B. Krauz-Mozer, „Problem mas w koncepcji Floriana Znanięckiego“, in: *Z zagadnień filozofii społecznej. Zapiski myśli humanistycznej: Sens*, redagavo M. Jaskólski, Kraków, 1989, p. 156.

²⁹ M. Zdziechowski, „Konserwatyzm a demokracja“, in: *Od Petersburga do Leningrada*, Wilno, 1934, p. 10.

³⁰ Šie tyrimai sudėti į knygą: M. Zdziechowski, *Napoleon III*, Warszawa, 1932.

³¹ M. Zdziechowski, *Konserwatyzm a demokracja*, p. 10.

³² *Ibid.*

nuo to, kas praeina ir išnyksta <...> link to, kas nepraeina ir neišnyksta!“³³ Šis principinis visų laikų konservatorių įsitikinimas ir Zdziechowskiui buvo pagrindinis. „Baigties akivaizdoje“ autorius akcentavo asmens prigimtinių teisių nepaisymą siekiant laisvės ir pažangos idealo. Jis atskleidė daug naujųjų laikų civilizacijos antinomijų. Panašiai kaip XIX a. prancūzų istorikas Alexis de Tocqueville, Zdziechowskis manė, jog egalitarizmas, masinės kultūros atsiradimas ir ligtolinio visuomenės elito vaidmens nuosmukis bei visuomenės hierarchijos griūtis sukėlė nepaprastus pokyčius visos epochos mastu. Totalitarinių sistemų stiprėjimas Zdziechowskiui buvo ženklas, kad artėja didžiulis konfliktas, globalaus masto perversmas. Jis priminė: „Tarptautinio pobūdžio revoliucija, numatyta visam pasauliui, turi palaipsniui apimti visas šalis, kad savo pačios krašte nežūtų“³⁴. Tokia neišvengiama Zdziechowskiui atrodė Europos ateitis.

Zdziechowskio nuomone, sovietiniai eksperimentai turėjo didžiulę reikšmę Vakarų visuomenėms. Visų pirma, įspėjamąją reikšmę. „Akivaizdus nuosmukio ar veikiau smukimo ženklas yra Europos abejingumas dvasinės kultūros naikinimui sovietų Rusijoje, tam beatodairiškumui, su kuriuo naikinami visi jos pėdsakai“³⁵. Taip atsitiko todėl, kad „sovietų kontrkultūra savo gaivalingumu ir užmoju užhipnotizavo Europą“³⁶. „Naujųjų laikų Europa nepajėgė bolševizmui iškelti priešpriešias jokios didžios idėjos, ją užvaldė materialistinis beidėjiškumas“³⁷.

Ne tiek baisios Rusijos žmonių kančios, kiek didžiulė socialinė, ūkinė ir idėjinė Europos krizė XX a. ketvirtajame dešimtmetyje skatino susidomėjimą sovietiniu eksperimentu. „Žodžiu, mums Europoje ankšta ir tvanku, į sovietus atveriamo langus ir pasklinda puvėsių tvaikas, kuris mums atrodo lyg aromatas“, – rašė esė „Apie žiaurumą“³⁸ autorius. Pagal Zdziechowskio interpretaciją, bolševizmo idėja įgyja universalų pobūdį, ji yra ne tik Rusijos vidaus problema, bet visuotinė, susijusi su visų naujųjų laikų visuomenių gyvavimu. Zdziechowskis vienas pirmųjų to meto Europoje

³³ M. Zdziechowski, *Dwie rewolucje*, p. 70.

³⁴ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, Wybór pism*, p. 435.

³⁵ M. Zdziechowski, *Terror intelektualny w Rosji*, Warszawa, 1937, p. 1.

³⁶ Ten pat.

³⁷ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 13.

³⁸ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, p. VIII.

labai taikliai pastebėjo bolševizmo ir revoliucinių sistemų dinamiškumą³⁹. Kiekviena tokia sistema – tai institucionalizuota revoliucija. Sovietų valstybė – tai institucionalizuota revoliucija, kuri tęsiasi toliau⁴⁰.

Zdziechowskio požiūriu, bolševizmas buvo „naujoji religija“ ar veikiau „antireligija“, „naujoji Bažnyčia“, kurios siekis – revizuoti žmogaus tapatybę ir sukurti „naują žmogų“. Fundamentalūs ir sovietų sistemos pobūdį nusakantys tikslai – tai „naujojo žmogaus“ sukūrimas, „sielų perdėbimo“ idėja. Tikėjimas į „naujosios tvarkos“ sukūrimą nulėmė bolševizmo pergalę ir užtikrino realią paramą naujai valdžios sistemai.

Įdomūs yra ir Zdziechowskio samprotavimai apie Prancūzijos ir Rusijos revoliucijų panašumus ir skirtumus. Antai Prancūzijos revoliucija, pasak Zdziechowskio, visų pirma siekusi politinės santvarkos pakeitimo. Tuo tarpu Rusijos revoliucija savo aspiracijomis siekusi žymiai toliau, mėgindama sukurti „naują žmogų“. Prancūzijos revoliucija truko dešimt metų (iki brumerio mėnesio 18 d.). O Rusijos revoliucija jau buvo įžengusi į antrą dešimtmetį, neprarasdama smarkumo. „Revoliucijos ilgalaikiškumas <...>, – rašė Zdziechowski, – nėra atsitiktinumas, kurį būtų galima lengvai paaiškinti“⁴¹. Daug peno jo mintims teikė tai, kad Rusijos revoliucija „greitai užgniauzė pasipriešinimą, kurį kėlė caro armija, išvargusi nuo ketverių metų trukusio karo, o Europos šalys iš pat pradžių buvo jai palankios ir ją rėmė, aišku, to neprisipažindamos ir savo laikyseną teisingai griežtu neutraliteto laikymusi“⁴².

„Griaudama carizmą Rusijos revoliucija tautos dvasią palietė nepalyginamai labiau negu Prancūzijos revoliucija, kai pastaroji skelbė respubliką ir myriop nuteisė Liudviką XVI. Prancūzijoje pasikeitė tik valdymo forma, o Rusijoje – suduotas mirtinas smūgis tam, kas sudaro stipriausią dvasinio gyvenimo pagrindą, – religijai“⁴³. „Ir vienu, ir kitu atveju buvo pasirinktas beatodairiškas ir rafinuotai žiaurus teroras, kuris naudotas ir siekiant tikslo, ir įtvirtinant naują padėtį, kol bus pasiektas užsibrėžtas

³⁹ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, p. 136.

⁴⁰ Žr. M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 65. Taip Zdziechowski reagavo į Masaryko tezę, jog bolševizmas yra Rusijos vidaus produktas. Žr.: T. G. Masaryk, *O bolszewizmie*, Warszawa, 1923, p. 18–19.

⁴¹ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, p. 65.

⁴² *Ibid.*

⁴³ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na polską duszę*, p. 98.

tikslas. Tiek vienur, tiek kitur revoliucijos pergalė ne tik neatnešė gėrovės masėms, kurių interesų gynimas neva buvo jų tikslas, Prancūzijoje reiškiamas lygybės šūkiu, taip siekiant jas sulyginti su privilegijuotais visuomenės sluoksniais, o Rusijoje net pasitelkus masių diktatūros šūkį, bet ir abiem atvejais mases ištiko skurdas, dar didesnis negu tas, kuris jas persekiojo senojo režimo laikais“⁴⁴. Zdziechowskio nuomone, šie dalykai buvo tik „išoriniai panašumai“.

Toliau Zdziechowskis rašė: „Rusijos revoliucija siekė įgyvendinti integralų socializmą ant galutinai sunaikintos kapitalistinės santvarkos griuvėsių. Jis akcentavo, kad kapitalizmas remiasi privačios nuosavybės teise, o „nuosavybės jausmas glūdi žmogaus prigimtyje; juk jau maži vaikai pešasi dėl to, „kas yra mano ir kas – ne tavo“. Rusijos pavyzdys rodo, kad teroru galima sunaikinti tai, kas glūdi žmogaus prigimtyje ar iš jos kyla, bet, paklauskime save, ar išprievartauta prigimtis neprisimins savo teisių ir ar prie jų negrįš? Dėl to ir Rusijos revoliucijos tikslą vadinu nerealiu tikslu“⁴⁵.

Marianui Zdziechowskiui bolševizmas nė vienoje srityje nėra kuriančioji jėga. Visų pirma tai negatyvioji sistema – destrukcijos ideologija. „Per keletą dienų neįtikėtinais greitai ir lengvai Rusijos revoliucionieriai sugriovė rūmą, statytą daugelį šimtmečių.“ Jis akcentavo, kad „bolševizmas yra šlykšti idėja, kiaurai negatyvi idėja, kuria siekiama sugriauti visus moralinius ir religinius pagrindus, kuriais pagrįsta visuomenė, taigi iš esmės – tai yra mėginimas bestializuoti žmogų, kaip jau ne kartą esu pažymėjęs, tačiau net ir tokios idėjos negalima nugalėti vien tik jėga; kovojant ir pačiam reikia jaustis esant idėjos riteriu <...>⁴⁶“

„Europos, Rusijos ir Azijos“ autorius klausė: „Kaipgi atrodo naujasis pasaulis?“ – „Nežinome, tik vienas dalykas yra aiškus ir būtinas: prieš revoliuciją ir jos naikinimus reikia sukelti kontrrevoliuciją ir ne bet kokią, bet absoliučią, tai yra tokią, kuri gebėtų išsivaduoti nuo bet kokių su revoliucija susijusių pradų. Tokie pradai egzistuoja, nes bolševizmas logiškai užbaigia Prancūzijos revoliuciją, kurios šaknys glūdi Renesanso epochoje, „jos humanistinėse, liberaliose idėjose. Todėl norėdami revoliuciją galutinai nugalėti, privalome pakirsti jos šaknis, glūdinčias giliai liberalizme“.

Klausimas apie rusiškąsias bolševizmo šaknis rūpėjo Zdziechow-

⁴⁴ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, p. 64.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, p. 68.

skiui nuo pat pradžių. Šis klausimas yra ypač ginčytinas, jį nuolat kelia sovietologai. Todėl ši problema ir Zdziechowskio intelektualinėse paieškose užėmė svarbią vietą. Šis klausimas buvo viena pagrindinių temų, kurią Zdziechowskis atidžiai nagrinėjo per paskutinius dvidešimt savo gyvenimo metų.

Zdziechowskis bolševizme išvelgė visų pirma ekonomikos prioritetą ir prievartos įteisinimą. Vis dėlto jis sovietinės sistemos genezės neaiškino vien tik ideologiniu sąlygotumu. Bolševizmo jis nelaikė rusiškuoju vakarietiško marksizmo atitikmeniu. Ilgus amžius trukusi despotizmo tradicija sukūrė revoliucinį maksimalizmą, kurio išpurentoje dirvoje ir išdygo bolševizmas. Savo darbuose apie revoliucijos apimtą Rusiją Zdziechowskis akcentavo bolševizmo rusiškąją specifiką. Panašiai kaip Kucharzewskis, Zdziechowskis bolševizmo šaknų ieškojo Rusijos autokratijos istorijoje. Jis atkreipė dėmesį į rusiškąją „revoliucinį maksimalizmą“. Šios sąvokos jis neperėmė iš Kucharzewskio, ją jis jau vartojo 1919 m. parašytos knygos „Rusų įtakos lenko dvasiai“ pratarinėje⁴⁷. Ir Kucharzewskis, ir Zdziechowskis Rusijos kultūroje ieškojo tų pradų, kurie lėmė leninizmo atsiradimą. Toks požiūris į Rusijos revoliuciją juos veikiau artino, negu skyrė. Būtent Kucharzewskis įrodinėjo, kad bolševizme kaip doktrinoje „nėra nieko specifiškai rusiško“.

Zdziechowskio įsitikinimu, primityvią, dogmatiškai perimtą marksizmo sampratą reikia visų pirma aiškinti žemu Rusijos politinės kultūros lygiu. Stepono Batoro universitete 1920 m. skaitytoje paskaitoje jis dėstė: „Markso fanatikai rusai <...> Markso mokslą privedė prie galutinės logiškos išdavos, kuri galutinai viską sutvarko ir marksizmą paverčia bestializmu, kuriuo ir pats Marksas pasibaisėtų“⁴⁸. Taigi šių žodžių autorius Rusijos revoliucionierių mentalitetą, subrandintą despotinės santvarkos, laikė kur kas reikšmingesniu veiksniumi bolševizmo genezėje negu Markso doktrinos. Toks požiūris yra priešingas tai istoriografinėi tradicijai, kuri totalitarizmo atsiradimą sieja su „ideokratinė“ utopija, neturinčia savo „tėvynės“. Tokio požiūrio laikėsi ir Jasinowskis, ir visiškai tvirtai Kucharzewskis⁴⁹.

Anot Zdziechowskio, baimė ir „intelektinis teroras“ buvo totalitarinėse

⁴⁷ M. Zdziechowski, *Wpływ rosyjskie na polską duszę*, p. VI–VII.

⁴⁸ M. Zdziechowski, *Podstawy kultury nowoczesnej* [paskaitų konspektai, 1920 m.]; Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 33 – 105, l. 3.

⁴⁹ Šio Varšuvos istoriko požiūras vertėtų atskirai pastudijuoti.

sistemose gyvenančių visuomenių mentalitetą formuojantys veiksniai⁵⁰. Jo įsitikinimu, carizmas neturėjo nei tokių psichologinio pavergimo priemonių, nei, aišku, nevarėjo socialinės inžinerijos, kuri tapo pagrindiniu komunistinio totalitarizmo ginklu. Savo straipsnio „Konservatyvizmas ir demokratija“ pradžioje Zdziechowski paskelbė, jog „Rusijos jau nebėra“ ir, sekdamas vokiečių katalikų mąstytoju Frydrichu Vilhelmu Försteriu, pridūrė, jog „sovietų valstybė yra mašina, kuri konstruoja naują žmogų ir naują žmonių visuomenę“ tokiu mastu, kuris neturi istorinių precedentų ir neturi analogijų, kuriomis būtų galima reliatyvizuoti tokius siekius⁵¹.

Negalima užmiršti, jog Zdziechowski stipriai akcentavo Rusijos provakarietiškos orientacijos reikšmę, o Kucharzewskis ją nepakankamai vertino. Ši XIX a. Rusijos minties srovė jį žavėjo; nėra reikalo šio dalyko įrodinėti tiems, kurie yra skaitę jo raštus. Zdziechowski nepaprastai vertino veikalus Konstantino Kavelino, Timotiejaus Granovskio ir visų pirma Boriso Čičerino, su kuriuo buvo asmeniškai pažįstamas ir kuriam paskyrė gražius prisiminimus, pavadindamas jį „kilniausia siela, kurią kada nors yra tekę sutikti savo gyvenime“⁵². Zdziechowski daug sykių pabrėždavo, jog Rusijos modernizavimo taikios ir evoliucinės programos pralaimėjimą didele dalimi nulėmė silpnumas tų Rusijos jėgų, kurios būtų galėjusios remti nuosaikią ir taikią autokratijos reformą.

Mariano Zdziechowskio raštuose atkakliai ieškoma bolševizmo gimtųjų rusiškų šaknų, rodoma revoliucinio maksimalizmo reikšmė, bet tuo jis niekad nereiškė Rusijos kultūros nuvertinimo – o tai dažnokas reiškinyss lenkų aplinkoje, kurie gyveno epochoje po padalijimų ir jautė savo pranašumą prieš rusus⁵³. „Carizmas mums buvo grėsmingiausias priešas, tik

⁵⁰ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 26. Taip pat plg. jo esė: *Terror intelektualny w Rosji, passim*, ir jo straipsnį „Nauka i uczeni w Rosji sowieckiej“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 134–138.

⁵¹ Žr.: M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 10. Taip pat plg.: C. Zgorzelski, *Mistrzowie i ich dzieła*, Kraków, 1983, p. 72–76.

⁵² Žr. Zdziechowski, „Boris Cziczerin“, in: *idem, Wybór Pism*, p. 321–322. Šį esė Zdziechowski parašė 1901 m. Plg. taip pat: Z. Opacki, „Borys Cziczerin i Marian Zdziechowski. Studium porównawcze stylów myślenia politycznego“, in: *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga Pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. M. Mroczo, Gdańsk, 2001, p. 297–316.

⁵³ Rusiškajai minčiai Marianas Zdziechowski paskyrė keletą darbų, užimančių svarbią vietą istoriografijoje. M. Zdziechowski, *U epoki mesjanizmu. Nowe szkice z psychologii narodów słowiańskich*, Lwów, 1912.

po jo – vokiečiai. Carizmas žlugo, jo nebeliko. Atrodo, turėtume džiaugtis, triumfuoti. Ne, nėra pagrindo triumfui, nes vieną blogį nugalėjo kitas blogis, nepalyginamai baisesnis ir galingesnis⁵⁴.

Reikia turėti omeny, kad Zdziechowski buvo žmogus, kurį didele dalimi suformavo rusų aukštoji kultūra. Iš pradžių jis studijavo Tartu, paskui Krokuvoje, kuri gyveno Austrijos suteiktos autonomijos sąlygomis ir kurioje klestėjo mokslai ir kultūra – reiškiniai, kurių prisiminimą jis išsaugojo visam laikui⁵⁵. Paskutiniaisiais metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą, jau būdamas Jogailos universiteto profesorius, Krokuvoje subūrė Slavų komitetą, kuriam vėliau ir vadovavo. Labai šiltai prisimindavo savo studijų metus, praleistus Tartu, ir literatūros istorijos profesorių Pavelą Viskovotovą. Nebijojė drąsių palyginimų. Lenkų ir rusų kultūrose ieškojo ne to, kas jas skiria, bet to, kas jungia. Laužydamas savotišką tuometinio mokslo *tabu*, parašė lyginamąją studiją apie lenkų mesianistus ir rusų slavofilus ir jų idėjose aptiko daug analogijų⁵⁶.

Zdziechowski niekada netapatino Rusijos senojo režimo (pr. *ancien régime*) su bolševikine Rusija. Tokioms pastangoms jis griežtai protestuodavo. Tarp Mikalojaus I laikų Rusijos ir Lenino Rusijos niekada nedėjo lygybės ženklų. Carų Rusijoje nebuvo totalaus individo pavergimo, nebuvo vykdomas ideologinis protų valdymas, nebuvo „intelektinio teroro“⁵⁷. Esė „Intelektinis teroras Rusijoje“ priminė, kad „nepaisant Mikalojaus I epochos cenzūros Rusijoje atsirado didžiausi jos poetai ir rašytojai: Puškinas, Lermontovas, Gogolis, Bielinskis, Gercenas“. Tuo tarpu sovietinis totalitarizmas „pakirsdavo bet kokią kūrybišką mintį jai dar nespėjus gimti“⁵⁸. Polemizuodamas su Bogumiū Jasinowskiu, Zdziechowski rašė, kad „Rusijos revoliucijos šaknų reikia ieškoti ne Rytų krikščionybėje ir ne ypatybėse, kurios atsiranda šioje dirvoje. Jas reikia išvelgti tragiškoje prarajoje tarp idealo ir tikrovės, šioje amžinoje ir visuotinėje prarajoje, ku-

⁵⁴ M. Zdziechowski, „Nauka i uczeni w Rosji Sowieckiej“, in: *idem, Od Petersburga..*, p. 134.

⁵⁵ Žr. Zdziechowskio atsiminimus apie „Senąją Krokuvą“ jo straipsnių rinkinyje: *Wybór pism*, parengė M. Zaczyński, Kraków, 1993.

⁵⁶ M. Zdziechowski, *Mesjanisci i slowianofile. Szkice z psychologii narodów slowiańskich*, Kraków, 1888.

⁵⁷ M. Zdziechowski, *Terror intelektualny w Rosji*, Warszawa, 1937.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 7.

rios suvokimas <...> retai kada pasiekdavo tokį intensyvumą kaip Rusijos istorijos atveju <...>⁵⁹.

Visų pirma ir knygos „Baigties akivaizdoje“ autorius, ir veikalas „Nuo baltojo link raudonojo carizmo“ autorius Rusijos revoliucinėje mintyje išvelgė „dvasinio despotizmo“ raišką. Todėl ne be pagrindo tai priminė Wojciechas Karpiński savo esė „Apie savivalės dvasią“⁶⁰. Zdziechowskio požiūriu, bolševizmas Rusijoje galėjo atsirasti todėl, kad čia veikė auto-kartinė Rusijos imperijos tradicija. Zdziechowskis, ko gera, galėtų pri-tarti Kucharzewskui, kuris teigė, jog bolševizmo idėja nereiškia „nieko specifiškai rusiška“. Polemizuodamas su Bogumiūtu Jasinowskiu, Zdziechowskis ragino nepiktnaudžiauti sovietinės sistemos ir carų Rusijos ly-ginimu. Stanislovo Grabskio knygoje (*Revoliucija. Sociologinė ir psichologinė studija*)⁶¹, perskaitęs, kad „ruso dvasia visiškai skiriasi nuo europiečio“, nes „joje nėra jokio saiko jausmo ir ji visą laiką blaškosi nuo vieno kraštu-tinumo prie kito“, tokius teiginius Zdziechowskis teisingai įvertino kaip dezorientuojančius⁶².

Problema „Zdziechowskis ir Rusija“ Vaclavas Lednickis glaustai re-ziūmavo taip: „jis [Zdziechowskis] pasiduoavo Rusijos pagundai; jis ir gindavosi nuo jos, ir su pasibjaurėjimu atmesdavo bolševizmą“, tačiau „iracionaliai tikėjo [draugais maskoliais] iki galo, nepaisant visko“⁶³. To-kio tikėjimo nerasime Kucharzewskio veikaluose. Tai svarbus šių dviejų tarpukario Lenkijos Rusijos tyrinėtojų skirtumas.

Ketvirtojo dešimtmečio įvykių stebėjimas nekėlė Zdziechowskiui jokio optimizmo. Totalitarinės sistemos stiprėjo. Dviejų totalitarinių galybių – bol-ševizmo ir nacionalsocializmo – susidūrimas atrodė neišvengiamas. „Esame maža Europos dalis, esame susiję su jos likimu, esame užkrėsti tomis pačio-mis kaip ir ji komunizmo ir nacionalizmo ligomis ir kartu su ja, tarpusavyje riedamiesi, apimti siuto, ne einame, bet tiesiog krintame į bedugnę“, – rašė – ir kaip taikliai! – Zdziechowskis 1922 m. savo knygoje „Europa, Rusija,

⁵⁹ M. Zdziechowski, *Problem religijny w Rosji*, p. 192.

⁶⁰ W. Karpiński, „O duchu bezprawia“, in: *idem, Prywatna historia wolności*, Warszawa, 1997, p. 214–215. (Šis straipsnis išėjo pasirašytas slapyvardžiu Kazimierz Opaliński, in: *Kultura*, Nr. 12/327, 1974, p. 9–23).

⁶¹ S. Grabski, *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa, 1921.

⁶² M. Zdziechowski, *Z historii stosunków polsko-rosyjskich*, p. 1.

⁶³ *Ibid.*

Azija⁶⁴. Destrukcinė totalitarinių ideologijų ir sistemų konfrontacija suardė to meto Europą. Ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės realijų aplinkoje šios diagnozės tikslumas atrodė neabejotinas. Todėl ir Zdziechowskio pesimizmas nebuvo koks ypatingas jo vaizduotės padaras, – jį diktavo realistiškas žvilgsnis į ateitį, labai artimą ir neišvengiamai artėjančią.

Gyvendamas XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lenkijoje, Zdziechowski visiškai neabejojo, kad mes „yrame ir pūname, o mirtis jau beldžiasi į duris. Jeigu mūsų organizme dar yra kokių sveikatos pradų, turi įvykti reakcija, o padorių ir protingų žmonių pareiga – padėti šiai reakcijai kilti. Kiekvieną akimirką mirtis gali išsiplėsti per visą horizontą ir kils viesulas, kuris nušluos visą gėrą, visa tai, kas sukaupta per darbo ir kultūros šimtmečius“. „Dabartinė taika – tai tik plyšys tarp dviejų girnapiusių, tai nepakeliamo tvankumo valandėlė tarp dviejų audrų, trumpalaikės paliaubos tarp vieno ir kito karo“⁶⁵. Kartu su Guglielmu Ferrero lenkų kultūros filosofas kartojė: sovietų Rusija „nugarmėjo į bedugnę“ ir „paskui Rusiją Europa krenta spartėjančiu riedančio žemyn akmens pagreičiu“⁶⁶. Pasaulis atsistojo „baigties akivaizdoje“. „Istorijos pabaigos“ metafora, ypač išpopuliarėjusi XX a. pabaigoje tarp filosofų bei eseistų ir pavartota garsios Franciso Fukuyamos knygos pavadinime, jau buvo žinoma ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Zdziechowski taip pat vartojo šią metaforą⁶⁷. Vis dėlto jo išvalgose suskamba katastrofizmo ir eschatologijos balsas, turintis aiškų religinį pagrindą⁶⁸.

Savo paskutinės knygos įžangoje jis rašė: „Dieną ir naktį mane persekioja ir kankina artimos ir baisios ateities šmėkla“. „Ir tai nėra baimės išdava, kaip kad mano kai kurie draugai, nei įsikarščiausias, nesveikos vaizduotės padaras. Ne, šmėkla, apie kurią kalbu, kyla iš tikrovės, iš to, ką matome savo akimis arba girdime iš tiesioginių liudininkų: tartum juodi, žaibais apsunkę debesys, genami iš artimųjų rytų, nuo Minsko ir Kijevo, nuo Smolensko ir Maskvos. Kas bus, – klausiu aš, – kai staiga vieną dieną visi atsidursime raudonojo teroro replėse?“⁶⁹

⁶⁴ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja*, p. 330.

⁶⁵ M. Zdziechowski, „O końcu historii“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 85.

⁶⁶ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 71.

⁶⁷ M. Zdziechowski, „O końcu historii“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 85–101.

⁶⁸ Ši brouoža akcentuoja visi Zdziechowskiui skirtų darbų autoriai.

⁶⁹ M. Zdziechowski, *Dwie rewolucje*, p. 68.

Tarpukario Lenkijoje „Mesianistų ir slavofilų“ autorius buvo plačiai žinomas ir dažnai cituojamas intelektualas, tačiau kaip subtilus mąstytojas jis liko nesuprastas ir izoliuotas. Savo pažiūromis ir įsitikinimais Zdziechowski buvo anachroniškas ir vienišas. Iš dalies tai įvyko dėl kalbėsenos. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus kalbėseną, kaip taikliai pastebėjo Martynas Królis, nebuvo objektyvios analizės ir šaltos refleksijos kalba, išlaikanti distanciją ir nerodanti emocijų. Jis vartojo moralizuojantį diskursą. Savo pasisakymams dažnai suteikdavo autobiografinio liudijimo bruožų. Jam humanistika buvo ta sritis, kurioje neįmanoma sukurti tokios kalbos, kuri būtų atsijusi nuo vertinimo, kaip kad reikalavo Maxas Weberis. Vaclavas Lednickis taikliai pasakė: jo „protas nebuvo spekuliatyvus ir čia slypėjo jo kaip žmogaus jėga: kategoriškas moralinis imperatyvas jam pralauždavo bet kokius spekuliatyvos sintezės skliautus ir kupolus“⁷⁰. Pagal žinomą Maxo Weberio principinę atskirtį, egzistuoja dvi etikos rūšys: įsitikinimų etika ir atsakomybės etika. Savo mąstymu apie politiką Zdziechowski išpažino tik įsitikinimų etiką ir jokios kitokios etikos nepripažino. Jam etika buvo viena. Ir humanistikoje tas pats „Krašiński vizijos“ autorius atitolo nuo jaunystėje išpažinto pozityvizmo. Ėmė karštai remti tezę, jog neįmanoma atskirti „svarstymų apie faktus“ nuo „svarstymų apie vertybes“⁷¹. Zdziechowskiui filosofui humanistika buvo vertybių apmąstymo laukas, o istorija – gėrio ir blogio kovos arena. Taigi, jo supratimu, politiką turėjo gaivinti šūkis „pirmiau – sąžinė, paskiau – valstybė“⁷².

Šiuose svarstymuose Zdziechowski ignoravo argumentus, kurie atsikuriančios Lenkijos ir „baltųjų Rusijos“ bendradarbiavimą darė neįmanomu dalyku. Šiuo atveju jis vartojo moralines kategorijas, kurios iš principo yra apolitiškos. Tirdamas bolševizmo fenomeną Zdziechowski apsiribojo filosofiniais ir filosofinės antropologijos klausimais. Jam istorija buvo idėjų kovos laukas. Aišku, kad Zdziechowski nesuprato ūkinių reikalų reikšmės. Nematė didžiųjų socialinių problemų. Jo nedomino užsienio politikos sąlygotumai. Laikydamasis šios pozicijos, Zdziechowski

⁷⁰ W. Lednicki, *Marian Zdziechowski*, Wilno, 1938, p. 6. Šį dalyką suvokė ir pats Zdziechowski, rašydamas, kad jis yra „iš kitos kartos [ir] kito pasaulio“.

⁷¹ Zdziechowskio jaunystė aptariama gerai dokumentuotame veikalė: Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Stowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk, 1996.

⁷² Plačiau apie tai: Z. Opacki, „Konserwatyzm Mariana Zdziechowskiego, „pierwej sumienie potem państwo“, *Myśl Konserwatywna* (Kwartalnik), Nr. 2/3, 1998, p. 13–33.

kritikavo Józefo Piłsudskiego Rytų politiką 1919–1920 m. ir jo atsisakymą ginklu paremti gen. Antono Denikino pajėgas bei jo savanorių armiją pilietiniame kare su bolševikais. Jis laikėsi nuomonės, jog tuo metu buvo pasitaikiusi nepakartojama proga užgniaužti bolševimą, tačiau Lenkijos vyriausybė jos neišnaudojo⁷³.

„Baigties akivaizdoje“ autorius liks svarbus totalitarizmu paženklintos epochos, kurioje jam teko gyventi, liudytojas. Savo siaubinga eiga Antrasis pasaulinis karas Zdziechowskio pranašystes patvirtino, kaip pagrįstai priminė Česlovas Milošas savo puikiam esė „Zdziechowskio religingumas“. Juk akivaizdu, kad tas pasaulis, su kuriuo tapatinosi Zdziechowski, žlugo. Šiame esė, rašytame Antrojo pasaulinio karo metu, Milošas pabrėžė, jog savo pažiūromis šis mąstytojas buvo itin anachroniškas.

Jam gyvam esant Lenkijoje jam dažnai buvo teikiama pagarbos ir pripažinimo duoklė. Vėliau, Lenkijai patekus į Sovietų Sąjungos jungą, atėjo užmaršties ir jo minčių pašalinimo iš intelektualinio gyvenimo metas.

Praėjus daugeliui metų sovietologas Stanisławas Swianiewiczus, anuometinės Lenkijos inteligentijos jaunosios kartos atstovas, jau emigravęs rašė apie Stepono Batoro universiteto „didžiojo rektoriaus intelekto“ poveikį, o Česlovas Milošas straipsnyje „Zdziechowskio religingumas“ ryškiai perteikė jo pesimizmo filosofijos vaidmenį žvelgiant iš tos perspektyvos, kurią turėjo susidariusi jau nepriklausomoje Lenkijoje išaugusi karta, kuri jo filosofijos prasmę suvokė tik žymiai vėliau, patyrusi Antrojo pasaulinio karo traumą⁷⁴. Būsimasis „Gimtosios Europos“ autorius rašė apie išsipildžiusią knygos „Baigties akivaizdoje“ autoriaus katastrofizmą, apie jo anachronišką konservatyvumą, apie lenkų kompleksą dėl „neišgirsto Kasandro“, kurį įkūnijo Zdziechowski. Savo atliktas diagnozes jis suvokė kaip Vakarų intelektualams siunčiamą įspėjimą, tačiau kaip „sunaikinimo“ pranašas jis nebuvo suprastas ir pačioje Lenkijoje⁷⁵. Šiuo požiūriu jis tam tikra prasme tapo Zygmunto Krasińskiego likimo dalininku.

⁷³ M. Zdziechowski, *Z historii stosunków polsko-rosyjskich nazajutrz po wojnie światowej. Odczyt wygłoszony na dorocznym walnym zebraniu Stowarzyszenia Przyjaciół Nauk w Wilnie w dn. 20 czerwca 1936*, Warszawa, 1936 [pirmąkart paskelbtas laikraštyje „Przegląd Współczesny“, t. 58, 1936].

⁷⁴ Plg.: C. Milošas, „Religijność Zdziechowskiego“, in: *idem, Legendy nowoczesności. Eseje okupacyjne*, įžangą parašė J. Błoński, Kraków, 1996, p. 95–117.

⁷⁵ Žr.: M. Zdziechowski, „Widmo przyszłości“, in: *idem, Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne*, Wilno, 1939, p. 227–332.

Tarp lenkų sovietų sistemos tyrėjų Zdziechowski neturėjo mokinių, neturėjo ir idėjinių įpėdinių. Savo pasisakymus bolševizmo ir sovietinės sistemos tema suvokė kaip protestą, kuris neišvengiamai „prais nepastebėtas“, nes jis „neatitinka laiko dvasios, tačiau reiškiamas todėl, kad liktų pėdsakas, jog net ir visuotinio protų bei širdžių aptemimo epochoje Lenkijoje buvo kad ir labai nedaug tokių rašančių žmonių, kurie turėjo moralinę nuovoką ir sveiką protą ir kurie nepasidavė proto aptemimui“⁷⁶. Vilniaus Rytų Europos mokslinio tyrimo institute Zdziechowski buvo laikomas autoritetu, tačiau tiriamojo darbo aspektu jis neinspiravo nei Viktoro Sukiennickio, nei Pranciškaus Ancevičiaus⁷⁷. Atrodo, kad iš institute dirbusių tyrėjų jis aiškia įtaką darė tik Stanislavo Swianiewicziaus pažiūroms⁷⁸. Tvirtai autobiografija paremtos Zdziechowskio koncepcijos tarpukario Lenkijoje neturėjo tęsėjų ir tai reikia pripažinti neginčijamu faktu. Taip atsitiko labiausiai dėl to, kad jo koncepcijos buvo originalios, jas buvo sunku įtraukti į kokią nors nuoseklią schemą. Svarbi išvada, išplaukianti iš Zdziechowskio įžvalgų, kas yra bolševizmas, būtų tezė, jog bolševizmas nėra rusų atradimas, jis nėra „rusų barbarybės“ produktas, kaip įsivaizdavo gausūs to meto Lenkijos politinės minties atstovai⁷⁹. Ši išvada, plaukianti iš Zdziechowskio filosofinės ir literatūrinės kūrybos, verta vien teigiamo įvertinimo.

Tik neseniai buvo atkreiptas dėmesys į Zdziechowskio pažiūrų reikšmingumą ir naudingumą sovietologinėms studijoms⁸⁰. Tarpukario Lenkijoje atsirandantiems sovietologiniams tyrimams Zdziechowskio raštai turėjo didelę vertę todėl, kad kreipė dėmesį į moralinį aspektą tų įvykių, kurie dėjosi anapus rytinės Lenkijos sienos. Tiesa, jo skelbiama bolševizmo

⁷⁶ Žr. M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. IX.

⁷⁷ W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związków Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, d. 1, „Sekcja Prawno-Polityczna“, Nr. 1, Wilno, 1938; F. Ancewicz (Pranas Ancevičius), *Stalinowska koncepcja państwa*, įvadą parašė W. Komarnicki, „Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna“, t. 1, Wilno, 1939. Taip žr. mano svarstymus: M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna*, Kraków, 2003.

⁷⁸ S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno, 1930.

⁷⁹ Sąvoką „rusų barbarija“ [„barbaria rosyjska“] sukūrė XIX a. rašytojas, rašęs politinėmis temomis, Henrykas Kamiński, 1857 m. parašęs veikalą „Rosja i Europa. Polska. Wstęp do badań nad Rosją i Moskalami“, įvadą parašė B. Łagowski, Warszawa, 1999.

⁸⁰ Mano knyga „Bolszewizm–totalitaryzm–rewolucja–Rosja“ buvo pirmasis bandymas įvertinti Zdziechowskio raštus iš Lenkijos sovietologinės minties istorijos perspektyvos.

demonizacija nebuvo palanki objektyviai refleksijai apie sovietų Rusiją. Bet argi galima didžiuosius nusikaltimus, terorą, badą, sąmoningą ištisų tautų naikinimą tirti nesiremiant etika?

Nepamirškime, kad pokarinėje Vakarų istoriografijoje gausiai užderėjo sovietinį bolševizmą racionalizuojančių labai abejotinų bandymų, kuriais mėginta teisinti sovietų užsienio politiką ir stalininę kolektyvizaciją. Kalbėta apie „neišvengiamą kainą“, kurią reikėjo sumokėti už „progresą“. Tokiame kontekste pravartu remtis Mariano Zdziechowskio išvalgomis, kurios teikia patikimą, nepajudinamais moraliniais principais pagrįstą atsvarą.

Zdziechowski laikėsi nuomonės, kad pagrindinis kiekvienos santvarkos vertinimo kriterijus yra individo teisių paisymas ir pagarba principui, jog individas yra moralinės tvarkos subjektas, nes šis principas yra civilizacijos išlikimo sąlyga. Be to, jis tikėjo, jog ne revoliucija, bet taikios reformos yra vienintelis būdas pagerinti engiamųjų visuomenės sluoksnių padėtį. Nes paprastai revoliucija nulemia tokius padarinius, kurie paneigia tuos šūkius, dėl kurių ji buvo įgyvendinta. Ir šiandien tokios mintys skamba ypač aktualiai, nors savo mąstymo būdu Zdziechowski tikrai buvo anachroniškas mąstytojas; tai pripažįsta beveik visi jo pažiūrų tyrėjai. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus idėjų atgimimas įvyko, kaip minėta, tik praėjus keletui dešimtmečių po jo mirties.

Elias Canetti labai taikliai rašė: „Visi mąstytojai, kurie mato žmoguje slypintį blogį, pasižymi didžiule įtikinimo jėga. Ką jie kalba, skamba drąsiai, patikimai ir užtikrintai. Jie žiūri tikrovei tiesiai į akis ir nesvyruoja, daiktus vadindami tikraisiais vardais. Tik vėliau pastebima, kad tai niekada nėra visa tikrovė, o tik tai, kad dar atidžiau, nesiekiant falsifikuoti ir gražinti, reikia stebėti toje tikrovėje glūdinčius pradus kitos tikrovės, kuri gali tapti galima kitomis sąlygomis“⁸¹. Šie „Masių ir valdžios“ autoriaus žodžiai labai gerai tinka ir Zdziechowskiui.

Nors Zdziechowski ir užėmė išskirtinę vietą Lenkijos intelektualiniame gyvenime, tačiau jo įtaka Lenkijos sovietologinei minčiai, tarpukario metais vykusioms diskusijoms apie bolševizmą ir sovietinę sistemą nebuvo ryški⁸². Taip pat ir XX a. ieškant sovietinės sistemos „esmės“ nebuvo

⁸¹ E. Canetti, *Prowincja ludzka*, Warszawa, 1992.

⁸² Praėjus vieneriems metams po Zdziechowskio mirties, kilo karas, įvyko 1939 m. Lenkijos padalijimas, vėliau, 1945 m., Lenkija buvo atkurta kaip nuo Sovietų Sąjungos

prisiminta jo pažiūros, nors, pavyzdžiui, analizuojant Alaino Besançono koncepcijas, būtų galima aptikti minčių, sutampančių su lenkų mąstytojo mintimis⁸³.

Zdziechowskio istorinė mintis yra svarbus liudijimas ir originalus įnašas į Lenkijos ir Europos konservatyviosios minties vaizduotės istoriją, kuri atsirado per visuomenės ir idėjų revoliucines permainas, vykusias tarpukario laikotarpiu. Idėjos, išsakytos pranašiškoje Vakarų civilizacijos žlugimo vizijoje, kurią skelbė Vilniaus mąstytojas ir idėjų istorikas, jaudrino jo amžininkų ir ypač palikuonių vaizduotę, kurie apie autoriaus veikalą „Europa, Rusija, Azija“ sprendė iš jau praėjusio, įvykusio laiko perspektyvos⁸⁴. Zdziechowskio mąstymo stilius, sakytume, lieka reiškinys, turintis tvirtą vietą tarpukario Lenkijos ir Europos intelektiniame gyvenime. Zdziechowskis buvo iškilus Lenkijos humanistinės pasaulėžiūros atstovas, atidus Europos kultūros permainų tyrėjas. Jo pažiūros apie bolševizmą ir naujųjų laikų civilizaciją – svarbi tema iš idėjų ir vaizduotės istorijos.

„Mesianistų ir slavofilų“ autorius smerkė bolševizmą, tačiau rusus visų pirma laikė „draugais maskoliais“ ir tokios laikysenos mokė lenkus, nors išplitusių nacionalizmų epochoje – tarpukario dvidešimtmetyje – tai buvo ypač sunku. Zdziechowskis pasisakydavo prieš atkurtoje Lenkijoje gana paplitusią nuomonę, jog Rusijos katastrofa, siaubinga bolševizmo patirtis, – tai Lenkijai palankus scenarijus. Jis paliko ir kitas dvi labai reikšmingas mintis. Pirmiausia, jis laikėsi nuomonės, jog nacionalizmas reiškia kolektyvizmą ir skatina iracionalaus rasinio prietaro dominavimą, taip griaudamas katalikiškojo universalizmo doktriną. Antra, jis teigė, kad pergalingasis bolševizmas ne tik sunaikins ligtolinę socialinę santvarką, bet ir sugriaus Europos tautų kultūros gėrybes.

priklausoma valstybė – visa tai panaikino bet kokias galimybes tęsti prieškarinės Lenkijos sovietologinę mintį. Lenkų išėivijoje – tai reikia itin pabrėžti – Zdziechowskio mintimis nebuvo remiamasi arba iš viso, arba jos buvo prisimenamos tik prabėgšmiai. Vienintelę žinomą studiją apie jį parašė istorikas ir jo draugas prof. Stanisławas Kościelkowskis. Žr.: „Marian Zdziechowski jako uczony, myśliciel i człowiek“, in: *idem, Studia i szkice przygodne z historii i jej pogranicza z literatura*, Londyn, t. IV, 1956, p. 126–151 (paskelbtas ketvirtajame tome: „Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie“).

⁸³ Plg.: A. Besançon, *Pomieszanie języków i inne szkice*, parengė J. M. Kłoczowski, b. v., 1989.

⁸⁴ M. Wyka, „Zdziechowski i Brzozowski – czyli konserwatysta i radykał w paru punktach wspólnych“, in: *idem, Światopoglądy młodopolskie*, Kraków, 1996, p. 21–35.

Šiandien, tiriant Zdziechowskio pasisakymus apie bolševizmą, mus gali žeisti jo moralizavimas. Vis dėlto negalima nepastebėti, kad ir Hannos Arendt raštuose reiškiamą moralistinę orientaciją, ir veikalo „The Human Condition“ autorei blogio kategorija sudaro itin didelės svarbos problemą naujųjų laikų Europos intelektiniame ir visuomeniniame gyvenime. Taigi Zdziechowskis nėra vienišas su savo aksiologine orientacija, o jo mintys turi atitikmenų kitų Europos mąstytojų veikaluose.

Zdziechowskio įtaka nūdienos Lenkijos intelektiniam gyvenimui tikriausiai nėra didelė, tačiau šiuo metu vykstantis susidomėjimo jo mintimi renesansas liudija apie reikšmingą, bet pamirštą Lenkijos filosofijos ir humanistikos istorijos puslapį. Zdziechowskis nuolatos dėjo aistringas, traagiškas ir nesėkmei pasmerktas pastangas įspėti lenkus ir kitus europiečius prieš sovietinio totalitarizmo puolimo grėsmę. Jo mintis buvo pakibusi tarp europietiškojo universalizmo ir lenkiškojo partikuliarizmo⁸⁵. Jos neįmanoma redukuoti iki antisovietiškaai nusistačiusio lenko intelektualiosios keistenybės. Tačiau universalusis, europietiškas jo minties aspektas bus nesuprantamas, jeigu mes ignoruosime jo lenkišką kontekstą. Dalykas, kuris Zdziechowskio mintyje sujungė universalizmą ir lenkiškumą, buvo, be abejo, katalikybė, kuri buvo labiau suprantama kaip „sąžinės religija“ nei „institucinė religija“.

* * *

Tiriant bolševizmą Mariano Zdziechowskio interpretacijos aspektu išryškėjo keletas pagrindinių minčių.

1. Jo požiūriu, bolševizmas buvo radikalus žmogaus išvadavimo programos rezultatas; šia programa norėta šia pusiniame pasaulyje radikaliai įveikti žmogaus skurdą, materialinį ir moralinį, ir tai galiausiai pasibaigė pralaimėjimu. Bolševizmas išaugo iš tokios filosofinės vizijos, kuri buvo radikaliai antropocentriška, atitrūkusi nuo transcendencijos ir pasmerкта pralaimėjimui.

2. Zdziechowskio nuomone, bolševizmas buvo deformacija, kuri atsirado masių visuomenės epochoje ir buvo „masių civilizacijos“ pranašas. Tai buvo mėginimas įgyvendinti visuotinės ir idealios lygybės mitą – realios lygybės, ne vien tik formalios, kokią garantavo „buržuazinė valstybė“.

⁸⁵ Būtent taip skamba ir Zbigniewo Opackio monografijos pavadinimas.

Visuotinės Vakarų visuomenių bolševizacijos vizija, kuri stebėtinai panaši tiek Zdziechowskio, tiek Znanieckio darbuose, nepasiteisino, tačiau tai nereiškia, kad kai kurie jų pastebėjimai neteko reikšmės.

3. Zdziechowskio įsitikinimu, bolševizmas buvo universali sistema, „naujoji religija“ ar veikiau antireligija⁸⁶. Šaknų netekusioms masėms jis siūlė „naują tikėjimą“. Tai buvo negatyvi sistema. Bolševizmas – destrukcijos ideologija. Zdziechowskis pastebėjo, jog „bolševizmas kaip idėja ar doktrina neegzistuoja; yra tik bolševikai <...>, kurie pasigavo komunistinę idėją, ja naudojasi ir išgavę jos esenciją, išreikštą šūkiu *grobk, kas pagrobta*, su šiuo šūkiu nugalėjo ir užvaldė Rusiją“⁸⁷. Zdziechowskis tvirtino, kad sovietų sistemos kūrėjai „ne tik neišpildė nė vieno savo pažado, bet sukūrė tokią padėtį, kuri tapo visiška priešybe to, ką jie žadėjo“⁸⁸.

4. Zdziechowskio ir daugelio tarpukario Europos konservatyviųjų mąstytojų nuomone, bolševizmas buvo naujos epochos pranašas naujųjų laikų Europos visuomenių istorijoje. Tai buvo mėginimas įgyvendinti naują, materialistinę masių civilizaciją, kurioje nėra vietos asmens laisvei ir žmogaus individualybei. Šiuo požiūriu bolševizmas reiškė artėjantį galingą kolektyvizmo puolimą, – puolimą pasauliniu mastu. Šis apokaliptinis scenarijus neišsipildė kaip ir daugelis kitų Europos intelektualų pranašysčių. Tai vis dėlto nereiškia, kad konservatyviųjų mąstytojų mintys apie bolševizmą (ir totalitarines sistemas) neturėjo jokio pagrindo. Jas tiriami kaip svarbų mentaliteto ir socialinės vaizduotės istorijos liudijimą. Taip reikia traktuoti ir Zdziechowskio pažiūras.

5. Zdziechowskiui, panašiai kaip ir Florijonui Znanieckiui, bolševizmas buvo ne tik Rusijos fenomenas, bet ir visuotinis (universalus), visą Vakarų civilizaciją palietęs reiškinys ir problema. Tarpukaryje bolševizmo tyrėjams buvo žinoma mintis Tomaszo Masaryko, kuris rašė, jog „jam nerūpi, ką reikia daryti Rusijoje ar ką reikia daryti su Rusija, nes šį klausimą išspręs patys rusai“. Zdziechowskio nuomone, tai buvo „veidmainiškos frazės“⁸⁹. Savo špengleriškame esė „Tragiškoji Europa“ Zdziechowskis

⁸⁶ M. Zdziechowski, „Widmo przyszłości“, in: *idem*, *Wybór pism*, p. 529.

⁸⁷ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja*, p. 103.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem*, *Od Petersburga do Leningrada*, p. 65 (iš čia cituojamas ir T. Masarykas).

rašė, kad „bolševizmas – tai mąstymo būdas“⁹⁰. Anot Zdziechowskio, bolševizmas buvo visos Europos problema, smarkiai paveikusi ir Vakarų visuomenės, ne tik Rusiją, nors čia jis gimė ir čia jį įgyvendino „saujelė Markso fanatikų“.

6. Zdziechowskio supratimu, 1917 metų Rusijos revoliucija ir bolševizmas labai sukrėtė Europos savimone, padarė įtaką Europos kultūros permainų išvaizdai ir lemiamai prisidėjo prie „senosios Europos“ žlugimo. Bolševizmas buvo visiškas europietiškojo liberalizmo tradicijos paneigimas. Zdziechowskiui bolševizmas reiškė „kraštutinį, fanatišką liberalizmo paneigimą“⁹¹. Tai buvo radikalus kolektyvizmas⁹². Anot Zdziechowskio, vaistas nuo bolševizmo negali būti kitokios rūšies kolektyvizmas, t. y. nacionalizmas, o tik – atgimimas liberalizmo, tačiau tokio, kuris būtų atviras absoliučioms vertybėms. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus nuomone, tokio vaisto negalėjo suteikti nacionalizmas. Nes sovietinio kolektyvizmo negalima įveikti kita kolektyvizmo atmaina, kurią implikuoja nacionalizmas⁹³.

7. Zdziechowskio apmąstymuose, skirtuose ideologijoms ir totalitariniams judėjimams, vokiečių hitlerizmas iškyla kaip grėsmė Europos kultūrai, ne mažesnė nei bolševizmas, nors jo pasisakymuose nacizmo problema ir užėmė aiškiai antraeilę vietą, palyginti su sovietų Rusijos problematika⁹⁴. Šį vienalaikį Zdziechowskio antisovietizmą ir „antihitlerizmą“ čia reikia primygtinai pabrėžti. Vertindamas nacizmą jis neturėjo jokių iliuzijų, nors tokių iliuzijų pasitaikydavo tuometiniame Lenkijos intelektiniame gyvenime.

8. Problema „Zdziechowskis ir Rusija“ ypač paini, daugiasluoksni, nelengva ir neleidžianti daryti paprastų apibendrinimų. Šis sudėtingumas ne

⁹⁰ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, W obliczu końca*, p. 139.

⁹¹ *Ibid.*, p. 125.

⁹² Žymiai vėliau šią tezę išplėtojo Andrzej Walicki savo *opus magnum: Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996 [leidimas anglų k. *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom*, Stanford/California 1995. Leidimas lietuvių k.: *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija*, iš lenkų k. vertė K. Uscila, Vilnius: Mintis, 2005].

⁹³ *Ibid.*, p. 130.

⁹⁴ Šie klausimai nagrinėjami: M. Zdziechowski, „Niemcy. Szkic psychologiczny“, *Przegląd Filozoficzny*, t. 38, 1935, p. 96–125. Marianas Zdziechowskis nevartojo sąvokos „totalitarizmas“, tik reitsyškiais „totalizmo“ sąvoką. Žr. 20 išn.

visada prisimenamas. Lenkų istoriosofu mesti aštrūs, bekompromisiniai kaltinimai bolševizmui neturėjo antirusiškos potekstės. Zdziechowskio supratimu, bolševizmas užblokavo lenkų ir rusų suartėjimo šansus, nubraukė perspektyvas užsimegzti tarp Lenkijos ir Rusijos, kalbant Vaclavo Lednickio žodžiais, *širdies sąjungai* (pr. *entente cordiale*)⁹⁵. „Mesianistų ir slavofilų“ autoriaus akimis žiūrint, Lenkijos Respublikos nepriklausomybė tokį šansą kaip tik ir teikė. Zdziechowskis sugebėjo ir į Rusijos stačiatikybę žvelgti be išankstinio nusistatymo⁹⁶.

9. Iš anksto nėra nulemta, koks žmonijos atmintyje išliks „Trumpasis XX amžius“ (1914–1989) – totalitarizmų ir dviejų pasaulinių karų epocha. Galimas daiktas, kad ši epocha bus pripažinta viena iš tamsiausių žmonijos ir Vakarų civilizacijos istorijoje. Aišku, kad tai, kaip ateities kartos vertins praėjusį amžių, priklausys nuo to, ką dar žmonijai teks patirti per ateinančius šimtmečius. Vis dėlto neginčytina tai, kad daugelio mąstytojų, o tarp jų, aišku, ir Zdziechowskio dėka totalitarizmo patirtis iš lenkiškosios perspektyvos sulaukė plataus atgarsio humanistikoje. Skaudžiai veriantis jausmas apima mus skaitant jo raštus, kuriuose gausu turinčių išsipildyti pranašysčių, nors tuo metu, kai jos buvo skelbiamos iš Vilniaus universiteto katedros, jos atrodė kaip fantazija, kuriama į praeitį nueinančios kartos atstovo, ir priminė iliuzijas žmogaus, negalinčio susitaikyti su šiuolaikine civilizacija.

10. Sovietų santvarka Zdziechowskiui buvo pirmiausiai – tai itin pabrėžiamie – moralinė problema ir tik paskui – politinė ir ekonominė. Jam humanistika – tai vertybių apmąstymas⁹⁷. Dėl šios priežasties Zdziechowskis buvo savotiškai politikos principus suvokiantis istoriosofas. Zdziechowskio istorijos filosofijos šaknyse glūdėjo pesimistinis žmogaus prigimties supratimas – supratimas, kuris apskritai buvo visos konser-

⁹⁵ W. Lednicki, *Polsko-rosyjska „entente cordiale“*, Paryž, 1966.

⁹⁶ M. Zdziechowski, „Polska a prawosławie rosyjskie“, in: *idem, Od Petersburga do Leningrada*, p. 151.

⁹⁷ Ypač plg. Zdziechowskio esė „Duchowa podstawa walki z bolszewizmem“, in: *idem, Wybór pism*, p. 515–527; Zdziechowskio minties raidai pažinti svarbūs yra ir iki šiol nepublikuoti konspektai paskaitų, skaitytų Vilniaus Stepono Batoro universitete 1920–1921 m., pavadinti „Naujųjų laikų kultūros pagrindai“ (VUB RS, f. 33 – 105). Juose matyti, kad Zdziechowskis atsisveikino su jaunystėje išpažinta pozityvistine humanitarinių mokslų koncepcija. Plg. jo veikalo „Szkice literackie“ įžangą, Warszawa, 1900, p. 1–6.

vatyviosios politinės filosofijos pamatas⁹⁸. Zdziechowskiui pesimizmas, suvokiamas kaip fundamentalus supratimas apie blogio galią istorijoje ir jo pašalinimo visam laikui neįmanomybę, buvo „kūrybinė jėga“. Todėl jis rėmėsi lenkų romantine mintimi ir literatūra, visų pirma Zygmunto Krasinškio veikalais, kuriuose šis poetas įkūnijo katalikiškosios istoriosofijos sampratą⁹⁹. „Deja, – rašė jis, – istorija yra nesuprantama, viršijanti žmogaus supratimo ribas tragedija, kurią veltui bandė suvokti Krasinškis „Ne-dieviškoje komedijoje“ ir „Iridione“¹⁰⁰. Tad ir šiandien, kai abejojame Vakarų civilizacijos ateitimi, kai išgyvename Bažnyčios krizę ir patiriame moralinės tvarkos eroziją, tenebus pamirštas Zdziechowski ir jo žodžiai, kad „pesimizmas yra kuriančioji jėga“.

Iš lenkų k. vertė Darius Baronas

MARIAN ZDZIECHOWSKI'S VIEWS ON RUSSIA AND BOLSHEVISM

Marek Kornat

Summary

In studying the situation of Europe's civilization and culture Marian Zdziechowski devoted much attention to Russia as well as Bolshevism. In his opinion, Bolshevism was a deformation which arose under the circumstances of the society of the masses and predicted the start of the "civilization of the masses." It was an attempt to realize the principle of universal and ideal equality. Zdziechowski was convinced that Bolshevism was a universal system and not the tool of Russian imperialism; it was a "new religion" or more accurately anti-religion since it of-

⁹⁸ Toks principas jungė visas Europos konservatyviosios minties sroves. Jis bendras ir Ericui Voegelinui, ir Leo Straussui, ir Carlui Schmittui. Šiuo požiūriu taiklias pastabas pateikia: R. Skarzyński, „Pomiędzy władzą a mitem. Konserwatyści a problem totalitaryzmu w XX w.“, in: *idem, Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX w.*, Warszawa, 2001, t. 2, p. 41–86. Taip pat plg.: J. Bartyzela, „Umierać ale powoli...“, in: *O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków, 2002.

⁹⁹ M. Zdziechowski, *Wizja Krasinškio. Ze studiów nad literaturą i filozofią polską*, Kraków, 1912. Taip pat žr.: Zygmunt Krasinški, *Odczyt wygłoszony w Berlinie dn. 11 grudnia 1935 na zaproszenie „Gesellschaft für Studium Osteuropas“*, Wilno, 1936; Z. Krasinški, *Pisma filozoficzne i polityczne*, t. VII, Kraków, 1912.

¹⁰⁰ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937, p. 119.

ferred a “new faith” to the masses of people who had lost their roots. It was a negative system and the ideology of destruction. Bolshevism was the absolute rebuttal of the traditions of Europe’s liberalism and individualism. To Zdziechowski, the Soviet system was a “radical, fanatical denial of liberalism” because it was radical collectivization. According to Zdziechowski, Bolshevism was a program of the radical liberation of a person, the outcome of the overcoming of his temporary being, of material and moral poverty, which finally ended with a defeat. Bolshevism nurtured a philosophical view which was radically anthropocentric, but detached from transcendentalism and doomed to failure. The ethical “apolitical conservatism” of Zdziechowski makes up an important phenomenon in the intellectual life of Reborn Poland (1918–1939). Many investigators judged its historical idea as an anachronistic catastrophe. Looking from the perspective of seventy years after his death, there is no doubt that the ideas of the author of *The Russian Influence on the Spirit of the Pole* are a prominent and important testimony about the era of totalitarianism and at the same time an original contribution to the imagination of conservative ideas in Poland and Europe created at the time when in the interwar years revolutionary changes of social life and ideas were taking place. The ideas of the collapse of Western civilization, which this thinker from Vilnius proclaimed in his prophetic vision worried the imagination of the people at that time and left us with an important source of inspiration. They teach us caution and the ability not to surrender to illusions and promises which are carried by the ideology of constructivism and industrial civilization.